

УДК 347.637

К. М. Ключова

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВО ДИТИНИ НА ВИСЛОВЛЕННЯ СВОЄЇ ДУМКИ

У статті розглянуто теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з правовим регулюванням права дитини на висловлення своєї думки. Формуються пропозиції щодо вдосконалення чинного вітчизняного законодавства шляхом імплементації міжнародних стандартів з метою посилення гарантованості права дитини на висловлення своєї думки.

Ключові слова: право на висловлення думки, суд, ігнорування думки дитини, віковий показник дитини.

Актуальність теми зумовлена тим, що ставлення до дитини, зокрема до її природних та суб'єктивних прав, є виміром духовності та гуманності суспільства. Рівень життя та цивілізованості держави визначається тим, як живуть у ній діти, ступенем суспільної уваги до них та їх правової захищеності. Реальна ситуація стосовно дітей, що склалася сьогодні в Україні, далека не тільки від стандартів цивілізованості, але й реальних можливостей суспільства. Проблема реальності та захисту прав неповнолітніх останнім часом набуває особливого змісту.

При дослідженні питань, пов'язаних із реалізацією та захистом особистих немайнових прав дитини, предметом уваги стали праці таких вчених, як М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, С. М. Братусь, В. В. Васильченко, В. Веселуха, О. В. Дзера, Ю. Х. Калмиков, Л. О. Красавчикова, О. А. Красавчиков, В. А. Кройтор, Н. С. Кузнецова, М. С. Малєїн, М. М. Малєїна, О. М. Нечаєва, О. А. Підпригора, З. В. Ромовська, В. М. Самойленко, К. А. Флейшиць, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, В. Ф. Яковлев та ін.

Дитина — це рівноправний дорослому суб'єкт, окрема людська істота, зі своїми потребами, інтересами, правами. Специфічність дитини як суб'єкта права полягає в тому, що вона не може внаслідок своєї фізичної і розумової незрілості, самостійно реалізовувати всі належні їй права. Саме тому дитина, як суб'єкт права, потребує, по-перше, виокремлення її як специфічного суб'єкта, по-друге, додаткової і постійної законодавчої підтримки з боку держави. Неналежна увага до реалізації прав і свобод дитини веде до викривленого сприйняття нею навколишнього світу, підміні ідеалів, що може знайти прояв у поширенні дитячої злочинності, безпритульності.

Сьогодні правознавці по-різному розглядають поняття «дитини». Так представник української правової науки В. Веселуха характеризує дитину

як «маленьку людину, що має певні потреби, але не має достатніх сил, розуму і досвіду, щоб захистити себе» [1]. Дещо інакше визначає дитину Конвенція про права дитини. Відповідно до ст. 1 Конвенції, дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [2]. Але З. В. Ромовська наголошує на тому, що термін «людська істота» викликав в Україні певне неприйняття, тому вирішено було дещо змінити акценти: «дитиною є особа» [3].

Проблемою сучасного українського суспільства залишається ставлення до дитини не як до повноцінного члена суспільства, а як до особи, над якою дорослий (учитель, вихователь тощо) має якісь переваги. На підтвердження цього є опитування, проведене Українським інститутом соціологічних досліджень, в результаті якого найбільшого рейтингу набули такі відповіді: «Ніхто з дорослих не вважає дітей повноправними членами суспільства», «Діти відчувають себе власністю батьків», «Учителі повністю ігнорують особистість дитини». І лише 5 % опитаних дітей вказали: «Права дитини поважаються завжди» [4, с. 41].

Слід зазначити, що особливе місце серед прав дитини, що отримали нормативне закріплення як в міжнародних актах (Конвенція ООН про права дитини (далі — Конвенція) [2], ратифікованої Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789-ХІІ), так і в національному законодавстві (Сімейний кодекс України (далі — СК) від 10 січня 2002 р. [5], Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ [6]), займає право дитини вільно висловлювати свої думки при вирішенні питань, що стосуються її життя, яке визнане як самостійне право.

Міжнародний стандарт, закріплений у ст. 12 Конвенції, «забезпечує дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю» [2, ч. 1 ст. 12]. Відповідно до цього стандарту дитина розглядається як активний учасник процесу контролю за здійсненням її прав.

На думку Комітету з прав дитини ООН, ст. 12 Конвенції визначає один із чотирьох керівних принципів Конвенції. Це також одна з найбільш революційних статей Конвенції, що висловила свого часу зовсім нову ідею. Адже концепція про те, що діти мають право на висловлення думки, а дорослі повинні прислухатися до неї та брати її до уваги, наштовхувалась на серйозні непорозуміння.

Стаття 12 викликала деякі дискусії ще на підготовчому етапі, які тривають навколо неї й до цього часу. Річ у тому, що дорослі не завжди мають звичку слухати дітей. Найчастіше вони ігнорують думки дітей, вважаючи їх незрілими. Щоб ця стаття Конвенції відіграла роль у повсякденному житті дітей, потрібен двосторонній процес, а саме, діти повинні звикати висловлювати свої погляди, а дорослі навчитись слухати й серйозно ставитись до почутого.

Даний міжнародний стандарт у національному законодавстві був закріплений у ст. 171 СК та ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства».

Так, у статті 9 Закону «Про охорону дитинства» зазначено, що діти можуть звертатися до органів влади, інших установ і організацій із зауваженнями, пропозиціями та клопотаннями щодо реалізації власних прав, але думка про врахування поглядів дітей чітко не сформульована. Статтею 10 Закону «Про охорону дитинства» забороняється «розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини». Зазначене положення не передбачає врахування думки самої дитини щодо оприлюднення відомостей особистого характеру, покладаючи визначення рівня шкідливості поширюваної інформації на законного представника. Водночас виникає багато дискусійних питань та стає незрозуміло, за якими критеріями представник визначає, яка саме інформація заподіє дитині шкоду; яким чином розв'язувати ситуацію, коли думка дитини суперечить позиції законного представника; чому дитина (особливо старшого віку) не може визначити міру власної приватності самостійно; чи можна розголошувати «нешкідливу» інформацію без згоди самої дитини і т. ін.

Сімейний кодекс України статтею 171 свідчить, що «право дитини на врахування її думки поширюється на всі питання, які стосуються її особисто, а також питання сім'ї». Частина 2 зазначеної статті закріплює випадки, коли думка дитини має бути вислухана обов'язково. До цих випадків належать: вирішення спору між батьками, іншими особами щодо її виховання (ст. 159 СК); вирішення спору між батьками, іншими особами щодо її місця проживання (ст. 161 СК); вирішення спору про позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК); вирішення спору про поновлення батьківських прав (ст. 169 СК); вирішення спору щодо управління її майном (ст. 177 СК).

Крім того, закон передбачає ще низку випадків, коли обов'язково має бути заслухана думка дитини. Так, думка дитини має бути врахована: при зміні прізвища дитини, яка досягла семи років (ст. 148 СК); при зміні по батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років (ст. 149 СК); при визначенні батьками місця проживання дитини, яка досягла десяти років (ст. 160 СК); при розпорядженні аліментами, які одержані на неповнолітню дитину (ст. 179 СК); при усиновленні дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може висловити свою думку щодо цього питання (ст. 218 СК); при записі усиновлювача матір'ю, батьком дитини, яка досягла семи років (ч. 2 ст. 229 СК); при зміні усиновлювачами імені дитини (ч. 1 ст. 231 СК); при визначенні опікуном, піклувальником способів виховання дитини (ч. 1 ст. 249 СК); при передачі дитини у сім'ю патронатного вихователя (ст. 253 СК); при влаштуванні дитини до прийомної сім'ї (ч. 2 ст. 256–3 СК); при влаштуванні дитини до дитячого будинку сімейного типу (ч. 2 ст. 256–7 СК).

Однак за висновками моніторингу, проведеного Всеукраїнською Фундацією «Захист Прав Дитини», думкам дитини не завжди приділяється належна увага, адже традиційне ставлення до дітей у суспільстві ще нерідко обмежує повагу до їх поглядів у родинях, школах, громадських організаціях. Думка дітей ще недостатньо враховується в контексті ряду юридич-

них та адміністративних рішень, зокрема в найбільш поширених життєвих ситуаціях, — визначенні місця проживання при розлученні батьків, прийнятті віросповідання та прийнятті рішення щодо входження в прийомну сім'ю, перебування у дитячих будинках чи спеціалізованих школах-інтернатах [7].

Слід зазначити, що на науковому рівні існують певні дискусійні моменти, стосовно визначення вікових категорій дитини. Так, у Конвенції ООН з прав дитини, не містяться вказівки на мінімальний вік дитини, після досягнення якого повинна братися до уваги її думка, натомість в деяких статтях СК чітко визначений віковий критерій. Ст. 12 Конвенції робить наголос, що право на висловлення своєї думки має дитина, здатна сформулювати власну точку зору. З урахуванням цього робиться висновок, що визначення віку, з якого дитина спроможна це робити, повинно бути обумовлено рівнем розумового розвитку останньої [8, с. 246].

Визначення рівня розвитку дитини у випадках, коли необхідно зафіксувати її думку юридично, не може бути жорстко закріплено віковими показниками.

Однак, абсолютно логічно сприймати показник рівня розумового розвитку дитини у зв'язку з її адаптацією в суспільстві, зокрема, початковою загальною освітою (6–10 років), а також індивідуальними показниками розвитку окремої дитини. Конвенція з цього приводу зауважує, що в залежності від зрілості дитини, її поглядам приділяється не однакова увага. Тому, мінімальний вік дитини, після досягнення якого повинна братися до уваги її думка законодавчо встановлювати не має сенсу, оскільки період, в який дитина буде здатною сформулювати власну точку зору в залежності від рівня розумового розвитку та від соціальної адаптованості конкретної дитини є різним. І, у випадку, якщо думка дитини не суперечить її дійсним інтересам, вона має бути врахована [9].

Вважаємо, що імплементацію даного стандарту можна оцінити з гідністю, що дозволяє й з точки зору національного законодавства розглядати дитину як активного учасника, зокрема, сімейних правовідносин.

Щодо практичної сторони питання, ми також вважаємо недостатнім процесуальне забезпечення висловлювання дитиною своєї думки у суді в рамках цивільного процесу. Так, Цивільний процесуальний кодекс України [10] до травня 2009 р. статтею 182 визначав тільки порядок допиту малолітніх та неповнолітніх свідків. Водночас не передбачав процедури заслуховування думки дитини, яка не є свідком у справах, що стосуються її прав та інтересів. Але у зв'язку з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення захисту прав дітей» від 21.05.2009 р. [11] були внесені зміни до Цивільного процесуального кодексу України з доповненням статті 27–1, що забезпечує право малолітніх та неповнолітніх осіб висловлювати свою думку самостійно або через представника [12]. Однак, на практиці суди часто використовують висновки органів опіки та піклування для з'ясування інтересів дитини і не заслуховують думку самої дитини. Про це можуть свідчити рішення Фрунзівського районного суду Одеської області по справі № 2–28/11 від

14 лютого 2011 року; рішення апеляційного суду Чернігівської області по справі № 22-ц-1913/2012 від 14 червня 2012 року; рішення апеляційного суду Дніпропетровської області по справі № 22-ц/490/934/12 від 01 лютого 2012 року [13; 14; 15]. Отже, підхід до врахування думки дитини і на національному рівні залишається також суто формальним.

У січні 2011 р. Україна представляла Комітету ООН з прав дитини третю-четверту об'єднану доповідь про виконання на національному рівні Конвенції ООН про права дитини. Та проаналізувавши Альтернативний звіт про реалізацію Україною Положень Конвенції ООН про права дитини 2002–2008, підготовлений громадськими організаціями України у 2009 році слід виокремити наступне.

Вітаючи певні досягнення України у цій сфері, Комітет висловив занепокоєння тим, що національне законодавство про права дитини залишається неадекватним, і рекомендує здійснити роботу із подальшого законодавчого запровадження Конвенції та її Факультативних протоколів, здійснивши комплексний перегляд національного законодавства. Комітет також рекомендує Україні прийняти комплексний Закон про права дитини, який би повністю включав положення зазначених міжнародних документів [9].

Відзначаючи позитивні зміни у СК, що стосуються права дитини на власну думку у контексті усиновлення, тим не менш Комітет занепокоєний тим, що погляди дитини продовжують загалом ігноруватися у контексті цивільних та адміністративних процедур, а також при здійсненні ювенального правосуддя. Пригадуючи свою рекомендацію 2007 року (CRC/C/OPSC/UKR/CO/1, пункт 6), Комітет із занепокоєнням відзначає брак реальної участі дітей у житті громади та суспільства, а також занепокоєний визнанням державою-учасницею того факту, що участь дітей у процесах прийняття рішень залишається швидше виключенням, аніж правилом [9].

З іншого боку, з побажаннями змін на краще та під гаслом «Голос дитини має бути почутим!» у смт. Сергіївка Одеської області з 25 липня по 10 серпня 2011 року проходила тематична літня зміна «Права дітей», ініціаторами та організаторами якої виступили Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні та Вишгородський районний Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Організована літня зміна проходила з метою залучення дітей до прийняття рішень та обговорення документів, які стосуються їхніх прав. Процес на місці координували фахівці своєї справи. Кожен день тематичної зміни проходив під тим чи іншим девізом: «Діти мають право на інформацію», «Діти мають право на відпочинок і дозвілля», «Діти мають право на власну думку», «Діти мають право на особисте життя» та ін. Робота зміни була заповнена вікторинами та дискусіями, фестивалями й конкурсами. Стартовими і ключовими заходами були тренінги «Права дитини».

Слід сказати, що у цьому таборі, безперечно, відпрацьовувався один з механізмів залучення дітей до прийняття рішень, підвищення їх активності, вироблення громадянської та особистісної позиції. На наш погляд, вважаємо, за доцільне поширювати напрацьований досвід в інших районах України [16].

А також за останніми новинами, що мають не малу значимість, у Женеві 28 лютого 2012 року — вперше після двадцяти років з часу визнання прав дитини, діти отримали можливість безпосереднього доступу до правосуддя на міжнародному рівні через щойно прийнятну процедуру подання скарг.

Для того, щоб ця процедура стала реальністю для постраждалих дітей, країни повинні підписати та ратифікувати новий факультативний протокол Конвенції ООН з прав дитини. Офіційна церемонія ООН з підписання цього протоколу і ратифікації відбулася 28 лютого в Женеві, під час сесії Ради ООН з прав людини.

Двадцять країн з усього світу, зокрема Австрія, Бельгія, Бразилія, Чилі, Коста-Ріка, Фінляндія, Німеччина, Італія, Люксембург, Мальдіви, Малі, Чорногорія, Марокко, Перу, Португалія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія і Уругвай, продемонстрували політичну волю щодо захисту прав дітей і стали першими підписантами протоколу.

На нашу думку, підписання Факультативного протоколу є важливим кроком та підґрунтям до права дитини на висловлення думки. Факультативний протокол посилить Конвенцію ООН про права дитини та факультативні протоколи до Конвенції про торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію, і про участь дітей у збройних конфліктах. Він надасть дітям, чи їхнім представникам можливість, якщо вони не можуть забезпечити правосуддя в їхній країні, подавати апеляції в Комітет ООН з прав дитини — міжнародний незалежний орган, який опікується моніторингом і запровадженням Конвенції ООН та факультативних протоколів [17].

Отже, вивчивши та проаналізувавши питання щодо дотримання права дитини на висловлення своєї думки, вважаємо за необхідне запропонувати наступні рекомендації:

- розглянути можливість внесення змін до Сімейного кодексу України у частині скасування вікових обмежень, чи то у законодавстві, чи на практиці, які обмежують право дитини бути почутою у питаннях, які її стосуються. Так, наприклад, при визначенні батьками місця проживання дитини, яка досягла десяти років (ст. 160 СК), змінити ч. 1 та 2 ст. 160 СК наступним чином «Місце проживання дитини, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини, яка здатна формувати власні погляди, незалежно від віку»;

- вважаємо за необхідність роботи психологів з дітьми у процесі судового засідання, як незалежного експерта та об'єктивного врахування думки дитини відносно питань, які стосуються її особисто і питання сім'ї, а також найбільш це стосується допитів дитини, яка була жертвою кримінального злочину, зґвалтування, насилля, та інших форм поганого поводження. Держава повинна прийняти усі заходи та впевнитися, що застосоване право бути почутим не суперечить повній безпеці та психіці дитини;

- пропагувати, сприяти та впроваджувати принцип поваги до права дітей бути почутими як у родині, так і в школі, шляхом введення додаткових навчальних дисциплін з охорони прав дитинства;

- забезпечити участь дітей в усіх справах, що їх стосуються.

Список літератури

1. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку [Текст] / В. Веселуха // Право України. 1999. — № 7. — С. 16.
2. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] : Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 р., Верховна Рада України — Електрон. дан. (2 файла). — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
3. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / З. В. Ромовська. — К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2003. — С. 30.
4. Волинець Л. С. Права дитини в Україні : проблеми та перспективи [Текст] / Л. С. Волинець. — К. : Логос, 2000. — 74 с.
5. Сімейний кодекс України [Текст] : закон України від 10 січня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21–22. — Ст. 135.
6. Про охорону дитинства [Текст] : закон України від 26.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30 — Ст. 142.
7. Комплексний моніторинг стану дотримання прав дітей в Україні. Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей». — К., 2006, Українська Гельсінкська спілка з прав людини — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://helsinki.org.ua> — Назва з екрана.
8. Червоний Ю. С. Сімейне право України [Текст] : підручн. / Ю. С. Червоний. — К. : Істина, 2004. — 400 с.
9. Заключні рекомендації Комітету з прав дитини ООН, Правозахисний центр Поступ — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://postup.lg.ua>. — Назва з екрана.
10. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : закон України від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–41. — 42. — С. 492.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення захисту прав дітей [Текст] : закон України від 21.05.2009 // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — N 41. — Ст. 596.
12. За попередніми матеріалами моніторингу «Суд, дружній до дитини». — ХОФ «Громадська Альтернатива», 2008., Проект Європейського Союзу «Права жінок та дітей в Україні — комунікаційний компонент» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.vsirivni.com.ua>. — Назва з екрана.
13. Рішення Фрунзівського районного суду Одеської області по справі № 2–28/11 від 14 лютого 2011 р., Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>
14. Рішення апеляційного суду Чернігівської області по справі № 22-ц-1913/2012 від 14 червня 2012 р., Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>
15. Рішення апеляційного суду Дніпропетровської області по справі № 22-ц/490/934/12 від 01 лютого 2012 р., Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>
16. «Права дітей» [Текст] : журнал № 2 (5), 2011 — Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні, — 2011. — 19 с.
17. Громадські організації звертаються до країн з вимогою ратифікувати процедуру подання скарг до Комітету ООН з прав дитини // Новини від 01.03.12 р., Партнерство «Кожній дитині» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.everychild.org.ua> — Назва з екрана.

Е. М. Ключева

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВО РЕБЕНКА ВЫРАЖАТЬ СВОЕ МНЕНИЕ

Резюме

В статье рассмотрены теоретические и практические проблемы, касающиеся правового регулирования права ребенка выражать свое мнение. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего отечественного законодательства путем имплементации международных стандартов с целью усиления гарантиированности права ребенка на выражение своего мнения.

Ключевые слова: право на выражение мнения, суд, игнорирование мнения ребенка, возрастной показатель ребенка.

E. M. Klyueva

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE CHILD'S RIGHT TO EXPRESS HIS OPINION

Summary

This article deals with the theoretical and practical issues relating to the legal regulation of the child's right to express opinion. Proposals have been formulated regarding the improvement of the existing domestic legislation through the implementation of international standards in order to strengthen the guarantee of the child's right to express opinion.

Key words: right to freedom of expression, the court, ignoring the views of the child, the age of the child as a factor.